

ПСИХОЛОГІЧНА ПРОБЛЕМАТИКА У ФІЛОСОФІЇ І.КАНТА

У статті досліджується філософсько-психологічна проблематика, як вона представлена у докритичний та критичний періоди творчості І.Канта. Виявляється місце Канта у розвитку філософської психології на межі XVIII–XIX століття з урахуванням її подальших перспектив.

Ключові слова: раціональна та емпірична психологія, трансцендентальна психологія, чуттєвість, уява, розсудок, душа, І.Кант.

Постановка проблеми. Проблема душі була однією з головних тем кантівської метафізики – як у ранніх працях, так і у творах «критичного» періоду. Це пов'язано з тим, що метафізика Канта завершує двохсотрічний розвиток новоєвропейської філософії суб'єкта, відкриваючи водночас цілком нові перспективи для майбутніх генерацій дослідників. Відповідно, Кант постає доволі значущою, етапною фігурою на шляху розвитку філософської психології від її формулювання Хр.Вольфом до її статусних трансформацій (що призвели зрештою до відокремлення психології від філософії) у XIX столітті. «Коперніканський переворот», який полягав фактично у перенесенні центру тяжіння суб'єкт-об'єктного відношення на суб'єкта, на свідомість, яка апіорно конституює і конструює реальність, відкрив шлях до принципово нових підходів у царині психологічних проблем. Ці проблеми, затьмарюючись, на перший погляд, проблемами суто гносеологічними, насправді формулюються та розв'язуються в такому широкому контексті, що фактично постають підґрунтям, або, принаймні, тлом усієї кантівської метафізично-гносеологічної проблематики.

Аналіз досліджень і публікацій. Важко охопити одним поглядом незорену літературу про Канта. Повз нього вже не міг пройти практично жоден значущий філософ – від Гегеля до Гайдегера і Дельоза. І хоча філософсько-психологічна проблематика інколи залишалась у тіні кантівської гносеології, вона все ж достатньо представлена у західних, зокрема німецьких дослідженнях його філософії. Достатньо потужно було представлено кантознавство і в радянські часи – маємо на увазі перш за все праці В.Асмуса, Г.Тевзадзе, А.Гулиги, Л.Каліннікова, В.Шинкарука, Н.Вахтомяна, Т.Ойзермана, И.Нарського, Е.Соловйова та багатьох інших. Відзначимо окремо працю Ю.Бородаєва [1], спеціально присвячену саме філософсько-психологічній проблематиці. Продовжує потужно розвиватися кантознавство і сучасними російськими істориками філософії – зокрема, відзначимо праці В.Жучкова [5], Т.Длугача, В.Молчанова, С.Чернова, а особливо – праці В.Васильєва, спеціально присвячені комплексному аналізу кантівського вчення про душу, в тому числі – аналізу маловідомих лекційних текстів Канта з психології [2–4]. Розвивається кантознавство і в Україні – відзначимо праці А.Лоя, Ю.Кушакова [12], М.Булатова, М.Мінакова та ін.; плідно працює Кантівське товариство, організовуючи періодичні конференції, – хоча й тут слід констатувати, що філософська психологія Канта опиняється дещо на маргінесі дослідницького інтересу.

Метою цієї статті є експлікація філософсько-психологічних поглядів І.Канта в контексті їх еволюції в докритичний і критичний періоди.

Основна частина. Психологічні погляди Іммануїла Канта (1724–1804) формувались у межах вольфганської школи. Кант читав у Кенігсберзькому університеті метафізику – до якої входили розділи раціональної та емпіричної психології – майже виключно за підручником А.Баумгартена. Проте, чим далі, тим більше в його лекціях ми бачимо його самого, а не Баумгартена.

Вже в докритичний період Кант намагається переосмислити окремі твердження вольфінської психології. Зокрема, це стосується проблеми нематеріальності душі, про що йдеться у праці «Марення духовидця, прояснені мареннями метафізики» (1766) [див.: 7, с. 212–216]. Для реконструкції кантівської психології особливе значення мають записи його лекцій з метафізики, зокрема так званий «Перший Ляйпцизький запис», вперше надрукований в 1821 р. [див.: 10]. Ці лекції були прочитані Кантом наприкінці 1770-х років, отже, аналіз цих лекцій дозволяє з'ясувати ставлення Канта до традиційних проблем раціональної та емпіричної психології напередодні створення «Критики чистого розуму» (1781).

Перш за все, у цих лекціях Кант намагається визначити місце психології в системі наук. Він виходить з того, що психологія – це наука про предмет внутрішнього почуття, яким є душа. Сама психологія вбудована у фізіологію як науку про природу. Якщо фізіологія створюється як наука, що трактує про предмети почуттів загалом, то це космологія (якщо про речі загалом, то онтологія, або трансцендентальна філософія). Відповідно, загальна фізіологія може бути конкретизована, розділена, з одного боку, на фізику як науку про предмети зовнішнього чуття, а з іншого – на психологію. У свою чергу, ці науки, продовжує Кант, можуть бути двох різновидів – раціональні та емпіричні. Отже, предмет і раціональної і емпіричної психології один – душа. Точніше, раціональна психологія користується поняттям про душу, взятим з емпіричної психології. При цьому це поняття не про якусь структуру душі, а просто про те, що у нас є душа. Відштовхуючись від цього поняття, раціональна психологія починає апріорне дослідження сутності душі, пересікаючись з емпіричною лише в питанні про взаємодію душі і тіла. Ще один внутрішній поділ психології пов'язаний з тим, які саме одушевлені сутності в ній трактуються. «Загальна психологія», або пневматологія, займається душами взагалі. «Часткова (окрема) психологія» має справу з людськими душами.

Кант стверджує, що часткова емпірична психологія не відноситься до метафізики в силу її емпіризму. Її «залучають» до метафізики лише тому, що вона не така велика, щоб викладати її окремо, але, мірою її розгортання, прогнозує Кант, вона стане самостійною дисципліною. Власне, сам Кант вже в «Критиці чистого розуму», особливо у другому виданні, рішуче виганяє розділ емпіричної психології [див., напр.: 9, В152¹].

Головна мета емпіричної психології – складання карти здатностей душі (теоретичних, практичних і афективних). Крім того, Кант переносить до емпіричної психології редуцціоністський розділ Вольфової раціональної психології. При цьому Кант не поділяє переконання Вольфа і Тетенса стосовно можливості зведення всіх душевних сил до якоїсь першої основи. Він вважає, що ця першоздатність недоступна для пізнання. Зрештою, виявляється, що Кант є противником психологічної редуцції – він схильний, скоріше, помножувати здатності.

Які ж здатності знаходить у душі Кант? Теоретичні здатності – власне, як і всі інші, – бувають вищі й нижчі. До нижчих відносяться чуттєвість і уява, до вищих – розсудок і розум. Найбільш пасивною пізнавальною здатністю Кант вважає чуттєвість. Її роль полягає у сприйнятті зовнішніх дій на душу.

Над чуттями розміщується уява («образна здатність»). Уява посідає проміжне місце між чуттєвістю і розсудком. За формою вона чуттєва, але активність душі, що уявляє, споріднює цю здатність з вищими типами душевної діяльності. Кант дає докладну класифікацію цієї «образної здатності», спираючись при цьому на класифікацію Баумгартена. Уявлення чогось з нашого часу називається «здатністю зображення», уява чогось з минулого – «здатністю вторинних образів» (у «Критиці чистого розуму» це отримує назву «репродуктивної уяви» [див.: 9, В141, В152 та ін.]), передбачення майбутніх уявлень – «здатністю образів, що випереджають». Кант підкреслює, що

¹ У посиланнях на «Критику чистого розуму» використовується прийнята у кантознавстві пагінація перших видань, де літера А позначає текст першого видання, а літера В – другого.

здатність уявлення сьогодення, а також здатність передбачення залежать від відтворення минулого досвіду. Якщо ж ми домислюємо щось, що за своїм змістом не може бути повною мірою зведено до минулого досвіду, це означає, що почала діяти продуктивна здатність уяви. У лекціях, власне, тільки цю здатність Кант називає «уявою» (Einbildungskraft). Для відтворюючого аспекту «образної сили» Кант обирає термін «імагінація». Якщо продуктивна уява діє під керівництвом свідомості, то це «творча сила».

Описуючи трансцендентальний вплив мислення на чуттєвість, Кант у «Критиці чистого розуму» відзначає, що в цьому випадку мова йде про «перше» застосування розсудку до предметів чуття [9, В152]. У чому тоді полягає «друге» застосування?

Схоплення уявлень є недостатнім для пізнання. Власне, лише з цього моменту пізнання (у звичайному розумінні слова) і розпочинається. Після схоплення ми відтворюємо схоплені уявлення. Усвідомлюючи їх, ми розуміємо, що це саме ті уявлення, котрі сприймалися нами раніше. Подібне усвідомлення передбачає єдність душі в потоці уявлень. Але тепер ця єдність виходить на поверхню і може бути виразно представлена нами. Відтворені в результаті «синтезу репродукції» уявлення можуть асоціюватись одне з одним (зазвичай і відтворення відбувається за асоціативним принципом). Асоціація уявлень супроводжується усвідомленням суб'єктивності зв'язку уявлень. Проте настає момент, коли ми вже не вважаємо цей зв'язок суб'єктивним – ми надаємо йому загальнозначущого (об'єктивного) характеру. Це відбувається в синтезі за допомогою категорій – на них «ґрунтується вся формальна єдність у синтезі уяви і за допомогою цього синтезу» [9, А125]. У «Пролегоменах» Кант назвав результат такої категоріальної об'єктивації, що предметно витлумачує наші відчуття, «судженнями досвіду», протиставляючи їх суб'єктивним «судженням сприйняття» [11, с. 55]. Саме таке застосування розсудку, виходячи з Канта, можна назвати «другим».

Отже, спочатку ми неусвідомлено формуємо законовідповідне поле нашого сприйняття, робимо світ явищ осмисленим. Це перше застосування розсудку. Потім ми вичитуємо з природи закони, які самі ж в неї вклали. Це – друге застосування. Дослідження законів «другого» застосування розсудку цілковито перебуває в межах емпіричної психології. При цьому, як уже зазначено, Кант енергійно «виганяє» емпіричну психологію з трансцендентальної філософії, перш за все – у другому виданні «Критики чистого розуму». Але, на думку В.Васильєва, робить це скоріше тільки на словах, адже окремі теми емпіричної психології глибоко інтегровані в аргументативний каркас трансцендентальної філософії [4, с. 96].

Отже, згідно з кантівською класифікацією пізнавальних сил душі, над уявою розташований розсудок, або здатність мислення. У відносно короткий проміжок часу між першим і другим виданнями «Критики чистого розуму» Кант змінив свої погляди на природу цієї здатності. У першому виданні розсудок трактується Кантом як похідна сила душі (редукціоністський момент). Він вважає, що чистий розсудок виникає в результаті співвідношення початкової апперцепції і трансцендентальної здатності уяви [див.: 9, А119]. Ця позиція пов'язана з уявленнями Канта другої половини 1770-х років, коли він вважав, що категорії з'являються внаслідок «перекидання» чистого Я на форми нашої чуттєвості через «схоплення» уявлень в уяві, що відбувається у сприйнятті. Якби у нас була інша форма чуттєвого споглядання, вважав Кант, то категорії, тобто основні поняття чистого мислення, теж були б іншими – узгодженими з формам цього іншого споглядання. Проте згодом Кант, очевидячки, помітив, що така настанова сенсифікує категорії і, по суті, знімає межу між чуттєвістю та мисленням, чого він ніяк не хотів допускати. Як наслідок, він відмовився від цієї концепції і почав трактувати категорії як висхідні форми єдності уявлень. Відповідно, розсудок набув статусу самостійної здатності. При цьому Кант пожертвував одним із видів продуктивної уяви, поєднавши «чистий» і «трансцендентальний» модули цієї здатності. З іншого боку, він наблизив чистий розсудок до початкової єдності апперцепції.

Остаточний розклад здатностей у другому виданні «Критики чистого розуму» такий: 1) початкова єдність аперцепції, або розсудок (Verstand) з його «інтелектуальним синтезом», 2) чиста уява з «фігурним» (образним) синтезом, 3) синтез схоплення, що відбувається в часі, 4) час як форма внутрішнього чуття, 5) простір (форма зовнішнього чуття). Ці основні здатності, що забезпечують можливість апіорного пізнання, доповнюються іншими когнітивними силами душі. Вони виконують або допоміжні функції, як, скажімо, здатність судження, або переносять нас у позадосвідні світи, і, відповідно, не відіграють вирішальної ролі в побудові буденного чи наукового знання.

Переходячи до розгляду розуміння Кантом сутності та перспектив раціональної психології, варто зазначити, що у своїх лекціях («Перший Ляйпцизький запис») Кант дає «вузьку» дефініцію предмета цієї науки [див.: 10]. Він пише, що раціональна психологія повинна будуватися на основі одного-єдиного поняття – «Я». З цього поняття (яке має емпіричне походження, але очищується розумом) вона повинна зробити всі свої висновки про сутність душі. Таке розуміння не відповідає тлумаченню цієї науки її творцем – Хр.Вольфом, адже Вольф вважав, що раціональна психологія є своєрідною надбудовою над емпіричною. Зокрема, вона враховує емпіричну класифікацію пізнавальних здібностей і намагається звести їх до однієї першосили душі. Кант перекладав редукціоністську програму на емпіричну психологію. Що стосується взаємозв'язку душі й тіла, то Кант уже в «Критиці чистого розуму» обговорює психофізичні проблеми в додатку до розділу про раціональну психологію, а не в основному тексті, мов би визнаючи неточність початкового обмеження предмета науки [див.: 9, А393–395]. Проте Кант наполягає на початковій дефініції, ґрунтуючись на певних апіорних припущеннях стосовно структури будь-якої науки чистого розуму. Він вважає, що душа має розглядатись відповідно до чотирьох рубрик категорій. Це означає, що фундамент раціональної психології складається не більше, ніж із чотирьох основоположень про душу.

У лекціях про раціональну психологію [10] Кант не ставить цих обмежувальних рамок. Він визначає, що перша частина раціональної психології присвячена дослідженню сутності душі. Душа трактується тут як проста, одинична, вільна субстанція, при цьому про субстанційність йдеться в першу чергу. У другому відділі Кант розглядає співвідношення душі з іншими речами, а саме з матеріальними (проблема нематеріальності душі) і нематеріальними (тваринними душами, вищими духами). Третій відділ присвячений обговоренню різних аспектів взаємодії душі й тіла: можливості цієї взаємодії, початку взаємодії (стан душі до її втілення) й, нарешті, центральної проблеми всієї раціональної психології – питання про безсмертя душі. По суті, Кант охоплює всі основні теми Вольфової раціональної психології (за винятком проблеми редукціонізму).

У «Критиці чистого розуму» поняття раціональної психології формально включає в себе лише першу частину завдань, які згадані в лекціях. Кант зводить тут основу цієї науки до чотирьох висхідних тверджень: душа є 1) субстанція, 2) проста, 3) одинична (самототожна), 4) яка перебуває у взаємодії з можливими предметами у просторі, тобто в принципі може існувати самотійно, без будь-яких зовнішніх предметів [9, В402]. Отже, одна з тез «лекційної» раціональної психології замінена Кантом. Замість твердження про спонтанність душі він висловлює тезу про зв'язок раціональної психології з так званім «проблематичним ідеалізмом». Це відбувається тому, що всі сформульовані твердження відкидаються Кантом, і все ж теза про спонтанність душі не тільки не відкидається, а й кладеться Кантом у фундамент його практичної філософії.

Зрештою, основна суперечність між «передкритичними» лекціями і критичними настановами Канта, як зазначає В.Васильєв, полягала в тому, що у своєму вченні про душу Кант фактично допускав можливість інтелектуального споглядання Я, а отже, і пізнання речі в собі [4, с.107]. Проте критицизм жорстко обмежує сферу того, що пізнається, явищами як предметами можливого досвіду. Ця суперечність відчувається в лекціях – з одного боку, Кант приймає низку традиційних тверджень раціональної

психології, навіть допускає трансцендентальний доказ безсмертя душі, не кажучи вже про визнання її субстанційності, простої природи тощо. Але, з іншого боку, постійно присутні «критичні» зауваження про неможливість догматичного висловлювання про стани душі до народження та після смерті.

Зокрема, Кант доводить субстанційність душі, виходячи з того, що ми можемо уявляти себе тільки суб'єктами перцепцій. Адже неможливо сказати про якийсь предмет, що він має властивість «Я» – Я не є властивістю, а є основою всіх властивостей. Це означає, що Я – субстанція. Отже, буквально напередодні написання «Критики чистого розуму» Кант дотримується традиційних позицій раціональної психології, яка виходила із субстанційності душі, тобто інтерпретації єдності чистого Я як речі в собі. У «Критиці» Кант фактично радикально змінює свою позицію (формулюючи «паралогізми чистого розуму», в яких субстанційність душі розглядається як суперечливе твердження). Поштовх для такого повороту пов'язується зазвичай із впливом на Канта праці Й.Тетенса «Філософські досліди про людську природу та її розвиток» (1777), а через нього – Г'юмової теорії душі як «зібрання перцепцій». До кінця 70-х років Кант був упевнений, що ми можемо безпосередньо споглядати Я як річ саму собою (таке інтелектуальне споглядання душі він називав «апперцепцією»). Але, ознайомившись із Г'юмовими аргументами у викладі Тетенса, Кант, вірогідно, переконався, що у людини справді немає окремого «враження» Я як єдиної речі, як казав Г'юм. Відповідно, єдність душі Кант почав тлумачити не в предметному розумінні, а виключно як єдність свідомості, або мислення, наближаючись до позиції Локка.

У другому розділі раціональної психології Кант обговорює питання про співвідношення, з одного боку, душі і матеріальних об'єктів, а з іншого – душі та інших психічних субстанцій. Зокрема, щодо останнього, Кант пропонує дуже простий розв'язок. Людські душі потрібно порівнювати з тваринними душами і з ангелами. На відміну від тваринних душ, у людини є внутрішнє і зовнішнє чуття (у тварин – тільки зовнішнє). Під внутрішнім чуттям у лекціях Кант розуміє самосвідомість (не пов'язуючи його форму з часом, як у «Критиці чистого розуму»). Відповідно, у вищих духів немає зовнішнього чуття.

Якщо стосовно порівняння з тваринами можна сказати, що Кант близький до Вольфової інтерпретації («у тварин немає свідомості»), то стосовно вищих духів є відмінність. Якщо Вольф називав духом істоту, яка мала розсудок і волю, то Канту цього недостатньо – потрібно ще, щоб душа могла існувати незалежно від тіла. Кант фактично відтворює платонівську схему співвідношення душі й тіла, що дозволяє мислити їх роздільне існування.

Третій відділ раціональної психології визнається Кантом найважливішим. Тут він наводить докази безсмертя душі, які суттєво відрізняються від доказів Вольфа і вольфіанців. Зокрема, Кант наводить апіорний аргумент про те, що душа є життєвим принципом, пов'язаним із мимовільністю. Річ у тім, що матерія сама собою не одушевлена, оскільки не має властивості самостійного руху. Саме мимовільний рух є ознакою життя й одушевлення. Душа, яка здатна до такого руху, є, отже, життєвим принципом. Відповідно, припинення існування тіла не може знищити життєвий принцип, тобто душу. Смерть, отже – не більше, ніж роз'єднання душі і тіла, а народження – їх поєднання. Слід зазначити, що пізніше Кант фактично визнав неспроможність цього аргументу, і в «Критиці чистого розуму» його не застосовує.

Є й інші аргументи – наприклад, моральний доказ. Ми повинні вірити у безсмертя, говорить Кант, оскільки винагорода за наші моральні заслуги може відбутися тільки в майбутньому житті. Втім, і тут він відчуває недосконалість доказу – адже, по-перше, звідки ми знаємо, що наші заслуги вже не заохочені, а пороки не покарані; а по-друге – чому ми повинні вірити, що після отриманої винагороди душа має продовжувати існування? Тому в «Критиці практичного

розуму» Кант вже пов'язує цей аргумент за безсмертя душі з необхідністю вдосконалення душі, яке може продовжуватися нескінченно [8, с.519–520].

Ще один цікавий аргумент ґрунтується на постулаті про доцільність природи. Немає нічого недоцільного, проте людина налаштована таким чином, що деякі її здібності та інтереси (наприклад, цікавість до абстрактних наук) цілком марні (непрактичні) у цьому житті. Це лише означає, каже Кант, що вони знадобляться нам у майбутньому житті.

У «Критиці чистого розуму» Кант досить коротко говорить про питання безсмертя душі. Проблема формулюється так. Життям ми називаємо емпіричні споглядання у просторі й часі. Продовження життя після смерті означає припинення цих і появу якихось інших споглядань. Про можливість такої заміни ми нічого сказати не можемо, але не можемо її й догматично відкидати. Сутність душі, тобто суб'єкт як річ сама собою, нам невідома [див.: 9, А394].

У другому виданні «Критики» Кант додає параграф, присвячений критиці нового аргументу на цю тему, запропонованого М.Мендельсоном у праці «Федон» (парафразі на платонівський діалог). Доказ Мендельсона полягає в тому, що душа як проста сутність, по-перше, не може зникати поступово, частина за частиною, адже у неї немає частин; по-друге, не може зникнути одразу, оскільки між миттю, коли вона існує, і миттю, коли її вже немає, не було б ніякого часу [див.: 9, В413–414]. Кант зазначає, що навіть якщо визнати душу простою сутністю, все ж вона може, так би мовити, зменшуватися за рахунок «інтенсивних», а не «екстенсивних» змін, і поступове зменшення її здібностей може, зрештою, перетворити її на ніщо. Втім, Кант лише заплутує ситуацію, адже зменшення здібностей душі, вочевидь, має проходити нескінченну множину фаз, про що він сам говорить [9, В414]. Але це означає, що душа реально ніколи не зможе зникнути шляхом послаблення її здібностей і свідомості з боку їх «інтенсивних» якостей. Тому головним запереченням проти подібних доказів має залишатися загальна теза Канта про несубстанційність Я і неприпустимість змішування єдності апперцепції з її невідомим суб'єктивним носієм.

Висновки. Отже, фактично у кантівській філософії ми можемо знайти декілька вчень про душу. По-перше, йдеться про традиційні розділи емпіричної та раціональної психології як, відповідно, описового вчення про душу, що базується на інтроспекції, і вчення про сутність душі. При цьому емпіричну психологію Кант намагається вивести за межі метафізики. Щодо раціональної психології, то в критичний період вона фактично взагалі відкидається – адже сутність душі повністю прихована від нас у теоретичному плані.

До цих двох видів психології Кант додає ще один: психологію як аналог чистого природознавства, або чисте вчення про душу як явище. У цій науці досліджуються апріорні закони, які задають правила світу явищ внутрішнього чуття. Таку психологію можна було б трактувати як одну з галузей метафізики. Проте зміст цієї науки практично дорівнює нулю. Кант вважає, що до внутрішнього життя повною мірою можна застосувати тільки апріорний закон причиновості. Проте системи апріорного знання про душу побудувати неможливо. Річ у тім, що у внутрішньому чутті відсутній аналог матерії, яка є субстратом законів «класичного» чистого природознавства. У внутрішньому чутті все рухливе, це безперервний потік перцепцій, в якому немає нічого стійкого. Є Я, але Я – не феномен внутрішнього чуття, і взагалі не предмет.

Зрештою, є й четвертий вид психології – вчення про душу як відділ трансцендентальної філософії Канта. За Кантом, таке вчення можливе і необхідне. Понад те, воно фактично становить фундамент трансцендентальної філософії Канта.

Щодо розуміння Кантом співвідношення між психологією, антропологією та трансцендентальною філософією, то, на думку В. Васильєва, під цими іменами приховуються три різновиди вчення про людину: феноменологічне, культурологічне і трансцендентальне [4, с.86]. Психологія перехрещується з антропологією. Кант

розрізняє декілька видів антропології, проте в основному говорить про «прагматичну антропологію» [див.: 6]. Фактично це розширена за рахунок культурології та прикладної моралістики емпірична психологія, або вчення про «зовнішню», «соціальну» людину. Є у Канта й термін «трансцендентальна антропологія». Різниця в тому, що параметри «трансцендентальної людини» багато в чому втрачають індивідуальні риси, набуваючи універсальні якості.

Відповідно, у «трансцендентальній психології» Кант здійснює змістовний аналіз структури людських здібностей. Крім того, він прояснює фундаментальні риси устрою психічного життя людини. Аналіз основних принципів трансцендентальної антропології (психології) Канта показує, що більша їх частина цілком вбудовується в тематику раціональної та емпіричної психології. Скажімо, закони сприйняття прекрасного Кант обговорює в лекціях з емпіричної психології. В емпіричну психологію може бути вбудована і дискусія про принципи моралі. Питання про трансцендентальну свободу і постулати практичного розуму Кант розглядав у контексті раціональної психології. Найбільшу змістовну незалежність від тематики раціональної та емпіричної психології має вчення Канта про трансцендентальні здібності пізнання. Але й воно фактично є результатом своєрідного синтезу цих класичних психологічних дисциплін. Отже, трансцендентальна філософія Канта у своїх істотних рисах є новаторським ученням про душу. Кантівські ідеї стосовно душі набули широкого резонансу та визначили філософський клімат кінця XVIII–XIX ст.

Література

- 1.Бородай Ю.М. Воображение и теория познания: Критический очерк кантовского учения о продуктивной способности воображения /Ю.Бородай. – М.: Высшая школа, 1966. – 150 с.
- 2.Васильев В. В. Догматизм или критицизм? (К публикации лекций И.Канта по рациональной психологии) /В.Васильев //Историко-философский ежегодник (1997). – М.: Наука, 1999.
- 3.Васильев В.В. Подвалы кантовской метафизики (дедукция категорий) /В.Васильев. – М.: Наследие, 1998. – 160 с.
- 4.Васильев В.В. Учение о душе в философии XVIII века: Учебное пособие [Электронный ресурс]/В.Васильев. – Барнаул, 2000. – Режим доступа: <http://www.philos.msu.ru/community/staff/vasiliev/>
- 5.Жучков В.А. Кант и проблема сознания /В.Жучков //Философия сознания: история и современность: Материалы науч. конф., посвящ. памяти проф. МГУ А.Ф.Грязнова (1948–2001). – М., 2003. С. 52–74.
- 6.Кант И. Антропология с прагматической точки зрения /И.Кант //Собрание сочинений в 8 т. – М.: Чоро, 1994. – Т. 7. – С. 137–376.
- 7.Кант И. Грёзы духовидца, проясненные грёзами метафизики /И.Кант //Собрание сочинений в 8 т. – М.: Чоро, 1994. – Т. 2. – С. 203–266.
- 8.Кант И. Критика практического разума /И.Кант //Собрание сочинений в 8 т. – М.: Чоро, 1994. – Т. 4. – С. 373–565.
- 9.Кант И. Критика чистого разума /И.Кант //Собрание сочинений в 8 т. – М.: Чоро, 1994. – Т. 3. – С. 373–565.
- 10.Кант И. Лекции по рациональной психологии /И.Кант //Историко-философский ежегодник (1997). – М.: Наука, 1999.
- 11.Кант И. Прологомены ко всякой будущей метафизике, которая может появиться как наука /И.Кант //Собрание сочинений в 8 т. – М.: Чоро, 1994. – Т. 4. – С. 5–152.
- 12.Кушаков Ю.В. Нариси з історії німецької філософії Нового часу: [Навч. посіб.] /Ю.Кушаков. – К.: Центр навч. літ-ри, 2006. – 572 с.

Summary

Goian I. Psychological Problematics in I.Kant's Philosophy. In article the philosophic-psychological problematics as it is presented in the “pre-critical” and “critical” periods of philosophy of I.Kant is considered. Its place in development of philosophical psychology on a boundary XVIII–XIX centuries is defined with the account of its further prospects. Keywords: rational and empirical psychology, transcendental psychology, sensuality, imagination, mind, soul, I.Kant.